

Kelet-Európa után?

VIOLETTE REY¹

Három hónap alatt, a berlini fal lerombolásától a temesvári és a bukaresti felkelésig, a II. világháború utáni Európa geopolitikai szerkezetének mesterműve dőlt romba. Az ilyen méretű változások nyugatlanítóak, hiszen alig ismerjük közvetlen mechanizmusukat és képtelenek vagyunk felmérni Európa jövőjére gyakorolt hatásait. A lelkesedés és a félelem érvei számtalan újságcikkben és riportban gyakran eltorzítják a valóságot, és az olvasó számára legalább annyira összezavarják, mint amennyire segítik megérteni a helyzetet.

Mit tehet a földrajz? Az általános összeomlásban a térstruktúra (térrel kapcsolatos kérdések) iránt alig nyilvánul meg érdeklődés. (Talán azért, mert értelmetlenné vált, esetleg amiatt, hogy értékhardozó szerepe eltűnt.) Az 1960-as és 70-es évekkel összehasonlítva a földrajzi elemzések perspektíváját illetően ez alapvető különbség. Akkor a szerzők – akár elfogadták, akár elutasították a szocialista ideológiát – többé-kevésbé bíztak a technikai-ipari rendszer pozitív szerepében, növekedést elősegítő funkciójában. A vidék és a regionális szervezetek átalakításához szükséges kutatások új ismeretek bőségét kínálták: a modernitás következményeként a földrajz anyaga gazdagodott!

Most, amikor a nyugati modell egy önálló pálya felé való új elágazás kiinduló pontján áll, fel lehet tenni a kérdést: miként fejtsük meg az elképzeléseket és az üzeneteket? Mindenekelőtt

- a *szavakét*, használatukat és szerepüket a térfolyamatok fogalomalkotásában;
- a *térformákét*, amelyek nem harmonizálnak a társadalmi-politikai változásokkal;
- a *regionális, kulturális identitását*, amely szembekerül a nyugati demokrácia, a domináló új modell rendjével.

Hogyan válnak a koncepciók gyanússá?

„Kelet-Európa” (l’Europe de l’Est) történelmi változások következményeként kialakult geopolitikai koncepció. A háború előtt „keleti” Európáról (l’Europe Orientale) beszéltek, felidézve a lengyel-belorusz határvidék piacait, egészen addig, amíg a „Keleti kérdés” az I. világháborút megelőzően át nem tolódott a Balkánra, ahonnan a török császárság visszavonult. 1945 után a koncepció gyökeresen megváltozott; Kelet-Európa a nyolc európai országot jelentette a Szovjetunió gyámságában (Kelet-Németország, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Jugoszlávia, Bulgária és Albánia területét), és amely a kommunista párt irányításával a marxizmus-leninizmus doktrínáján alapuló modellben szerveződött. A modellt a kollektív gazdaság és a központi tervezés jellemezte. A Szovjetunió új nagyhatalommá, a II. világháború után új, megkülönböztetett egységgé formálódott, Kelet-Európa pedig a szovjet befolyás második körévé vált. Erejének felismerését bizonyítja, hogy nem kérdőjelezték meg a balti államok, Lengyelország K-i határvidékének és Moldáviának bekebelezését. Ezért e területeket a Szovjetunió új köztársaságai közé sorolták, amelyek végül is együtt alkották az első kört.

Jaltában mondták ki a világ felosztásának új hierarchiáját: a két szuperhatalom közötti osztozkodás eredményét, amellyel Európát 3 részre szabták – Nyugat-Európára, Kelet-Európára és a Szovjetunióra.

Földrajzi elnevezések

A világ geostratégiai logikájába illő „Kelet-Európát”, mint fogalmat, elég gyorsan elfogadta az angol-szász földrajzi irodalom, viszont csak némi késéssel és tartózkodással a francia geográfia.

¹ Sorbonne, Párizs.

A francia földrajzi irodalomban használt néhány elnevezés megmutatja, miként határozták el és nevezték Európa eme részét. 1954-ben az „Orbis” gyűjteményében (PVF) P. GEORGE és J. TRICART tollából eredi a Közép-Európa (Europe Centrale) meghatározás, amely a lengyel, cseh-szlovák, magyar és román „népi demokráciákat”, valamint Svájcot, Ausztriát és a két Németországot foglalta magába. Ugyanakkor a Balkán országai a Földközi-tenger és a Közel-Kelet részét alkották. Kétségtelen, hogy kitűnően azonosították a szocialista rendszert, de mégsem ez vált a földrajzi megkülönböztetés alapjává.

Véleményük szerint a helyi társadalmak földrajzi környezete, vidékei előbb-utóbb ügyis kiigazítják a geopolitikai hatalmi megosztást. Ez a felosztás hasonló volt a korábbiakhoz, ezt használta a „Géographie Universelle” (francia földrajzi lexikon – BGY.) a két világháború között, és már a 19. sz. végén É. RECLUS is. „Az ipari és a gyarmati jellegű mezőgazdasági országok közötti régi felosztás helyébe egy másik, annál sokkal alapvetőbb szempont lép ... korábban arról a különbségről volt szó, amely a gazdasági szervezet azonos rendszerének kétféle értelmezése között volt, ... most pedig a gazdasági és társadalmi szervezet két rendszeréről, a gyökeresen különböző lényegről van szó.” (P. GEORGE–J. TRICART 1954).

A „Magellán” gyűjteményében, úgy tizenöt évvel később, hasonló felosztást használtak Közép-Európa szocialista köztársaságaira és a Balkánra (1971). Ebben a szocializmus választóvonalára nem kapott elsőbbséget, hiszen Görögország a Balkán részeként volt nyilvántartva. 1974-ben A. BLANC a szocialista Európáról írt „A jövő Európája” c. sorozatban. A Szovjetuniótól Ny-ra lévő 8 ország szerepel a meghatározásban, mert „értelmetlen lenne úgy szerepeltetni a Szovjetuniót, mindenekelőtt annak európai részét, mint amely önmagában, specifikus jellegénél fogva egységet, önálló kontinentet alkotna, ... mondjuk inkább, hogy a nem német Közép-Európáról beszélünk”. „Kelet-Európa” címen csak 1985-ben jelent meg egy földrajzi munka a térségről (V. REY 1985a).

A füzet kiadója szerint ez a név sokkal kifejezőbb az olvasók számára, mint a „Közép-Kelet-Európa” elnevezés. A francia geográfusok végül a Géographie Universelle RECLUS világ-felosztásában használt fogalmat fogadták el, de azt is csak hosszú vita után. A „szocialista Európa” kifejezést viszont visszautasították (1985) az ezekben az országokban működő „létező” szocializmus kétértelműsége miatt.

A francia földrajz lassan jutott el Kelet-Európa geopolitikai tényének felismeréséhez, ezzel szemben az *angolszász földrajz* nem habozott ilyen sokáig. 1967-ben N. J. POUNDS jelentette meg átfogó és monografikus művet Kelet-Európáról. 1971-ben G. HOFFMANN írt cikkeket „Földrajzi esszék Kelet-Európáról” címmel. 1978-ban D. TURNOCK ugyancsak Kelet-Európáról írt. Talán az angolszászok inkább mutakoztak geopolitikusoknak? Ők a Kelet-Nyugat felosztást fogadták el, s nem a kapitalista–szocialista kettősséget, földrajzi névhasználatuk a geostratégia szigorú realitásából eredt.

A szigetlakókat, akik a brit birodalomban inkább a világ egészéhez, semmint a kontinentális Európához kapcsolódtak, a térbeli folyamatok érzékelésében is a távolság, a nagy pespekctíva iránti érzékenység jellemzi. A Közös Piacról készült tanulmányaik igazolják ezt a megfigyelést. Ezekben ugyanis kiemelik az angol szerepet, és szerényen szerepeltetik a franciát, holott Franciország volt mindig az európai építkezés előharcosa, míg Anglia inkább támadta azt.

Meg kell jegyeznünk, hogy 1904-ben MACKINDER kidolgozott egy elméletet a tengeri és a szárazföldi hatalmak közötti egyensúlyi állapotokról, amelyben Kelet-Európát önálló régióként tekintette. Szerinte Kelet-Európa az a törekény zóna, amely körül az említett egyensúly kialakul („Aki uralja Kelet-Európát, irányítja a kontinentet, aki uralja a kontinentet, irányítja a világ szigeteit, aki uralja a világ szigeteit, irányítja a Világot”).

Ez a rövid összehasonlítás szoros és komplex kapcsolatot mutat az ismeretek feldolgozása és a feldolgozás eredete között. A francia földrajz Európához való közelítése inkább geotörténeti és kulturális perspektívájú, sokkal jobban őrzi a térbeli különbségek és sajátosságok elemzésének tradícióját. Másféle érzékenységet mutat, mint az angol, és gondolkodásmódját is jobban átutaják a „nemzeti” rögeszmék, mint a szigetországiakét. Mindez abból az indokolt, bár feltétlenül eltűzött ideából származik, amely a francia kultúra részének tekint a nemzetek általános jogainak képviselését. Az angolszász és a francia megközelítés viszont – különbségei ellenére – egyaránt elvezet a szocialista térség belső fejlődésének elemzéséhez, így D. TURNOCK legutóbbi műveiben (1988, 1989) már hangsúlyozza a szocialista országokban bekövetkező változások eltéréseit.

A német geográfusok, míg közben nagy jelentőségű tanulmányokat írtak ezekről az országokról, vagy regionális csoportosulásairól (Dunai Országok Atlasza), nem jelentettek meg általános művet Kelet-Európáról. Ez a szomszéd érzékenységére utal: hogy ne kelljen az 1945 utáni geopolitikai térkonstrukciót globálisan tárgyalni, inkább a térség egyes országaira korlátozzák figyelmüket.

A szavak hatalma és a szócsaták

A geográfusok körein túl „Kelet-Európa” elnevezése más vonatkozásban is fontos eszköznek bizonyult; hozzájárult Európa felosztásához, az európai területek csökkentéséhez és az új határok kijelöléséhez. Létezik Nyugat-Európa, Kelet-Európa, de Európa (így, röviden!) eltűnt, Németországgal együtt! A katonai szövetségesek által elfoglalt két zóna két politikai állammá vált, egy-egy blokkhoz tartozva, ahogy századokon át résekből álló német kisállamok és hercegségek léteztek a királyságok Európájában.

A szavak eltűnése a szótárból csak átmeneti: mihelyt általánossá válik a „Kelet-Európa” kifejezés és realitása beágyazódik a gondolkodásba, ismét fel fog bukkanni az Európa fogalom, és új elnevezések jelennek meg, a „Mittleuropa” (Közép-Európa) és „Közép-Kelet-Európa”, amellyel jellemezni lehet majd Európa középső, átmeneti (intermédiaire) területét.

„Európa” fogalmának újbóli feltűnése jelzi a működésbe lépő erőket. Európa egyre inkább az Európai Közösség (EC) szinonimájává válik, amely ügyesen kirekeszti azokat az európaiakat, akik nem tagjai a közösség intézményeinek. Azok az európaiak, akiknek el kell szenvedniük, hogy a Kelethez tartoznak, a „másik Európához” (C. MILOSZ 1980), akik nem kívánják a „Kelet-Európa” megbélyegzést, mert ismerik, azok felháborodnak Európa fogalmának jogtalan kisajátítása miatt. Nem harcolnak egyenlő fegyverekkel ebben a szemantikai háborúban, amely nem mutat mást, mint a szókészlet imperializmusát. Valójában a szovjet szocialista világban a vezető erők mindig az Európai Közösség ellen harcoltak, mivel az szemben állt ideológiájukkal.

A kelet-európaiak túl kívánják lépni a földrajzi meghatározottságon, ez fejeződik ki a területi utalás, vagy a hely szellemét nélkülöző elnevezésekben (pl. Szovjetunió, KGST, a Varsói Szerződés kivétel). Ezzel szemben a nyugati közösségben, amelyet kifejezetteen európaiként hoztak létre, a helyre vonatkozó utalás nem az állandó elnevezés szinonimája. A kezdetben 6, majd 9, 10 és 12 állam közössége mutatja, hogy Európa ideája nagymértékben túllépte a korábbi területi határokat, időről időre növekvő területre terjedt ki a közösség funkciója.

Európa középső vagy átmeneti helyzetére vonatkozó két másik kifejezés egyre általánosabban elfogadottá vált. „Közép-Kelet-Európa”, amely kiterjedésében azonos Kelet-Európával, főleg a magyarok és a lengyelek szóhasználatában fordul elő. A Közép-Kelet-Európa meghatározás geotörténeti fogalom (BEREND T. I.–RÁNKI GY. 1974), amely a 14. sz. elejére, az európaizálódás folyamatának helyi elágazási pontjára utal. Ekkor tört meg az államok kialakulásának folyamata, amely a városok visszafejlődésében és a falusi világ korlátlan fellendülésében, valamint a civil társadalmak kialakulási módjának eltorzulásában fejeződött ki. E koncepció BIBŐ I. (1948) elemzésén alapszik, később SZÜCS J. (1985) vetette fel újra.

Jelenlősége abban áll, hogy a hosszú folyamatban három európai alcsoportot, három Európát különböztet meg: a Nyugatot, az orosz világot, és a kettő közötti területet.

A „Neue Mittleuropa” (Új Közép-Európa) kifejezés a 80-as évek német, osztrák és cseh értelmiségi vitáiban született (l. Nouvelle Alternative). Fontos kulturális tartalommal bír, bár bizonytalan kiterjedésű területre vonatkozik. Egyértelmű azonosulási szándékot fejez ki a vasfüggönnyel elzárt középső területekkel, azt az akaratot, hogy a 20. sz. végi európai építkezésben újra elismert legyen a kulturális, viselkedési és földrajzi rokonság, amely az elmúlt és a mai német jelenlétéhez kapcsolódik.

Igen, amikor a szovjet csapatok kivonulnak a kelet-európai országokból, „Kelet-Európa”, az olyannyira geopolitikai koncepción alapuló kifejezés, történetének végéhez érkezik. A speciális geopolitikai struktúra – a tengerek és a nagy kontinens között – megállapodik. A németek jó tulajdonságokkal ruházzák fel az oroszokat, kiváltéppen Gorbacsov személyét, más nyugat-európaiak ragaszkodnak fenntartásaikhoz. Ez talán a MAC-KINDER által megfigyelt és rettegett orosz-német tropizmushoz való visszatérést jelenti? A tropizmushoz, amely megtestesült a német-szovjet paktumban 1940-ben? Ezzel magyarázható-e a későbbi „2+4” német-szovjet szerződés, amelyet Moszkvában írtak alá és amely szabályozta Németország státusát a négy korábbi szövetséges között (1990 szeptember)? Németország villámgyorsan tért vissza az európai szintre, míg az Európai Közösség egyensúly felbillenni és destabilizálódni látszik a német egyesítés és a „közös ház” bizonytalan körvonalú programjának felgyorsulása következtében, nyilvánvalóan teljes ellentmondásban a korábbi szovjet logikával.

A Nyugathoz való visszatérés, a K-i számkivetettség után, fluktuációk sorozatában valósul meg, amelyek sokáig bonyodalmatokat okoztak Kelet-Európában (V. REY, 1990b.).

A „shatterbelt” (ütőközi zóna) angolszász elmélete – az egymással szemben álló erők súrlódási zónája, amelynek epicentrumai távol esnek egymástól – és a „félperiféria” koncepciója – ahol keverednek a centrum és a periféria jellemvonásai – hatotta át a mindig átmenetinek látszó területi elrendeződésről szóló műveket.

Bárhogy fejezzük is ki, az új korszak elágazásának előestéjén, 1989-ben, egyetlen tanulmány sem kockáztathat meg olyan véleményt Európa térbeli szervezéséről, amely a két blokkot állítja szembe egymással, nem kockáztatható meg olyan frás, amelynek megállapításai a határkiigazításról és az országok összekapcsolódásáról ne legyenek alárendelve a geostratégiai elveknek ... mivel a két térbeli önálló egység egyszerre erősíti egymást, és távolodik egymástól.

1989: Az utak elágazása és a térbeli tehetetlenség Ismeretlen vagy előre sejtett elágazás?

A felgyorsuló változások időszakában ez a kérdés azokat is izgatja, akik a korábbiakban semmiféle érdeklődést nem tanúsítottak a világ e részén született munkák iránt. Igaz, a szocialista térség földrajzi irodalmát az elmúlt évtizedekben általában jóindulatúan, bár mindig gyanakodva fogadták (ez megingott 1956-ban, és

felszámolódt 1968 után). Az adatok és felmérések torzításai miatt a tudományos elemzések érvényességét kétségbe lehetett vonni. Egy szűk körön kívül senki nem figyelt oda, senki nem reagált, legfeljebb akkor élenkült meg az érdeklődés, ha az információ elütött a szokványostól.

Mindemellett az 1980-as évek folyamán, a szisztematikus általános földrajz és a koncepcióiban még mindig törékeny geopolitika között összegyűlt néhány, Kelet-Európával és a Szovjetunióval foglalkozó geográfus. Kérdéseket fogalmaztak meg a térségeket formáló területi integráció feltételeiről és a hatalom rendezéséről. Hipotézisük szerint a nemzeti tereket strukturáló folyamatok éppoly fontosak, mint a szocialista rendszer fejlődése. A „nemzeti rendszer” fogalmához fűzött, inkább elméleti jellegű megjegyzések egyszerűek voltak a tudományos és a realista megközelítés kifejeződései. Ez az ismeret most, a szocialista rendszer összeomlásával válik hasznossá. A Kelet-Európában történteket később „szentesítette” Moszkva: olyan bizonyítékok kezdenek elterjedni, amelyek előre láttatták az időben jól összehangolt bukásokat. Másként kifejezve: Kelet-Európa történelmi elágazásának kulcsa a Szovjetunióban és nem a kelet-európai országokon belül található ... Ez egyúttal a Nyugat-Európa és Oroszország közötti terület (Kelet-Európa) félperiféria jellegét is kifejezi.

A geográfus és a történelmi elágazás

Véletlen volt-e az összeomlás kiindulópontja? A terjedés sebessége alapján ezt majdhogynem elismerhetjük. Mindazonáltal a folyamat a Magyarország és Ausztria közötti vasfüggöny lebontásával kezdődött, 1989 májusában. Vagy Magyarország 20 év óta sajátos helyet foglalt el a sakktablán a két blokk között? Közvetlenülként Csehszlovákia, a Szovjetunió és a Nyugat között, talán Magyarország tudott egyedül hasznot húzni az 1968 utáni helyzetből? Fővárosának, Budapestnek európai nagyvárosi méretei vannak, s ez, a másutt nem létező nemzetközi infrastruktúra segítségével (repülőtérről, nemzetközi rendezvények, kongresszusok...) értékesé válhat. Ott gondolkodtak az „új gazdasági mechanizmuson” és végrehajtásában ott jutottak a legmesszebbre. Ez az, amit a nyugatiak „magyar út”-nak neveztek. Jóllehet, a magyarok is rettegtek a Nagy Testvértől, a szomszédos szocialista országok némi gyanakvással vegyített irigységgel figyelték őket, azt képzelvén, hogy az oroszok ott, Magyarország összezsugorított és homogén területén, valamiféle alternatív rendszert működtetnek.

Az események elmúlnak, a struktúrák maradnak. A történelmi elágazást vizsgálva a geográfus két szempontra figyel. Tudatában van annak, hogy a szocialista rendszer erőszakos módszereket alkalmazó helyi uralma kivétel volt, és országokként változott. A marxizmusnak igen szegényes a „térsemlélete”, így a forradalmárok úgy gondolták, hogy a terület éppen annyira térbeli minta, mint a közös emlékezet helye. Az új típusú embert úgy lehet úgy lehet megalkotni, hogy megszabadítják régi beidegződéseitől, a régi helyektől, amennyire lehetőséget, *tabula rasat* teremtenek. Am azt is tudják, hogy a térbeli működés mindennapi feltételei között a földrajzi struktúrák változása lassú, hogy nagy az elemi konfigurációk tehetetlensége, átalakulásukhoz hosszabb időre van szükség, mint az ember megváltozásához. Innen a nyugtalanság a történelmi elágazás következményeit illetően: a társadalmi tér nem kerül-e szembe a társadalommal? Ha a szovjetítés rövid fél évszázada már a történelem tárgya lesz is, a tér szocialista megjelölése azt fogja mutatni, hogy a kelet-európai térség struktúrája sohasem volt annyira „szocialista”, mint éppen 1990-ben.

A társadalmi-politikai változások gyorsasága és a térbeli átalakulás lassúsága közötti eltérés, a változások ritmusbeli eltolódása problémát jelent a társadalmi tér földrajzi elemzésében, a struktúra tényei olyan földrajzot vázolnak fel, amely felszabadul a korábbi kényszerítő körülmények alól. Noha valószínűsíthető az innováció térbeli terjedésének szabályai, csak némi késedelemmel tudjuk megállapítani, létrehoztak-e változást? Vagyis a földrajzban, csakúgy mint más társadalomtudományokban, az esemény bekövetkeztét nem követi szigorúan a struktúra megváltozása.

Sodródás Kelet-Európában az 1980-as években

A szakemberek – bár számos tanulmány foglalkozik a válsággal – egyre nehezebben igazodnak el a 80-as évek Kelet-Európájában: a rendszer békés átmenete sokkal megfoghatatlanabb, nehezebben értékelhető, mint egy robbanásszerű változás. Bizonyos geopolitikai jelek új jelenségekre utalnak, más tények viszont a Szovjetuniótól és a KGST-től való további függőséget hangsúlyozzák. Valójában a sodródás folyamatai bontakoznak ki a kelet-európai országok gazdaságában. Ez az 1980–81-es évtől kezdve figyelhető meg az említett országok többségében, a tendencia egyre erősödik és általánossá válik: még Magyarországon is – ahol a gazdaság a legnyitottabb a Nyugat irányában – a sodródás jelei tapasztalhatók 1985-től. A kapcsolatok jellegének és irányának változása ugyanolyan lassú, mint a növekedés mértéke; a Szovjetuniótól való függés az energia-, de különösen a kőolajellátásban igen sokat nyom a latba. Ugyanez vonatkozik a kelet-európai országok teljes infrastruktúrájára is, amelynek a KGST keretében való komplex fejlesztését 1971-ben határozták el. Az évek során a vasúti hálózatok, az olaj- és a gázvezetékhalózatok, a magas feszültségű elektromos rendszerek és a kelet-nyugati irányú új közlekedési hálózatok kiépítésében előnyt élveztek azok a programok, amelyek a kelet-európai országokat a szovjet központhoz kapcsolták. Ezek elsősorban a szovjet jelenlétet és részvételt erősítették a kelet-európai térségben, míg az észak-déli fejlesztést, amely Kelet-Európát Európá-

többi részéhez kapcsolta volna, későbbre halasztották (balti-tengeri és a fekete-tengeri kapcsolatok). Ugyanez érvényes azokra a fejlesztésekre is (vasút, út, repülőtér), amelyek Kelet-Európát erősebben köthették volna a Nyugathoz.

A szocializmus szigorú bélyegei

A jelenlegi folyamatok, térbeli hálózatok, struktúrák még sokáig fogják őrizni a szocialista rend örökségét, s ezek befolyásolják a térség céljait is. A népi demokráciák térsége még sokáig „más” lesz, ahol sajátos folyamatok és sajátos elrendezés lesz a jellemző, noha eltűnnek a szocializmus szimbólumai (Lenin szobrai ledőnnek a talapzatról, az utcák és utak neveit átkeresztelik stb.). Madártávlatból, vagy éppen az úrból a térség megragadó képet nyújt (V. REY 1986); a blokkok közötti éles határ eltűnik, a tér földrajzi leírása radikális változást jelez. Nincsenek vonalak, amelyek összekötnek a helyeket, városokat, nem látszanak a nyüzsgő városkörményékek, az olcsó lakások negyedei, az éjszaka teljesen fekete, a város fényei halványak. A mai társadalom térbeli lenyomata, és még inkább az emlékek, amiket el akarunk felejteni... A területi irodalmat nem könnyű kiradrozni emlékezetünkéből!

Miként őrizzük meg a kemény és tartós térbeli bélyegek hosszú listáját? Súlyosságát tekintve, a légszennyezést kell első helyen említeni, de ezt nem tekinthetjük szándékos bélyegnek. Hatása a népesedés dinamikájára alapvető, mivel az ember–tér, a társadalom–terület viszonylatok lényegét érinti. Két szinten kell figyelembe venni a szocialista rendszer térbeli működését: az egyes országok rendszerének szintjein és Kelet-Európa együttes szintjén.

Ami az egyes országokat illeti, a településhálózat hierarchikus szervezetében a városnövekedés elsősorban a közigazgatási és központi hatalmi székhelyeken, valamint a kiemelt falusi központokban volt jelentős. Ez a meglévő településhálózat ellenállása ellenére, szembekerült a fővárosok és a nagy vidéki városok „nagyvárosodási” folyamataival. Felgyorsult a falusi elnéptelenedés. A folyamat a hierarchia középső szintjét erősítette meg. A gazdasági fejlődés perspektíváját figyelembe véve az a kérdés, hogy az ilyen településhálózatok elősegítették-e a kívánt változásokat, vagy az ellenállás struktúrájaként szolgáltak? A történelmi elágazás idején kialakult térbeli elhelyezkedés adja erre az első választ. „A vidéki nagyvárosok az új centrumok régi potenciális riválisai” (V. REY, 1990a) váltak a nagy tömegdemonstrációk színtereivé, a középvárosok azonban nem mutatták a változó szellemiség jeleit.

A II. világháború utáni demográfiai fejlődés szintén megmutatja a szocialista rendszer kihatásait az élet, a halál, a népmozgalom folyamataira. 1950-től az európai országok demográfiai folyamataiban már feltűnnek a különbségek jelei, a blokkok közötti határ két oldalán megfigyelhető két demográfiai térség sajátos kifejlődése; 1985-ben ez vezetett ahhoz a demográfiai állapothoz, hogy a termékenység és a férfi-, ill. gyermekhalandóság nagyobb arányú Keleten, mint Nyugaton. Sőt, az elemzések a népességdinamika jelentős különbségeit mutatták ki a két blokk között: a népességváltozás európai térképét 1960 és 1985 között a visszaesés átlója szelte ketté, amely a két blokk határán húzódott, felerősítve a germán népesség demográfiai összeomlását (C. GRASLAND, 1991). Ez a visszaesési átló bizonyos kapcsolatos a magas népsűrűséggel, és a demográfiai viselkedés „malthusianusi jellegével”. Am az ilyen földrajzi konfiguráció megerősíti azt a hipotézist, amely szerint a politikai blokkok elszigetelődésének szerepe van a régió potenciális demográfiai veszteségében. Ez egyben kihangsúlyozza Észak- és Dél-Európa törekenységét, és a bizonyos félelmeket keltő germán rokonság „közép-európai” tengelyét is.

Nem zárható ki a demográfiai helyzet megfordulásának lehetősége. Az Európai Közösség számára Kelet-Európa előnyös befektetési terület lesz, amely várhatóan a kontinens K-i felében fog vonzást gyakorolni a fiatal munkaerőre.

„Visszatérés Európába” – mint jelent ez?

„Visszatérni Európába!” – kétségtelenül ez a legtöbbször hangoztatott jelszó, a Szófiában, Prágában, Bukarestben és a többi fővárosban leggyakrabban kinyilvánított társadalmi óhaj. A jövő építésében valóban ehhez az elképzeléshez (az eredethez) kellene visszatérni? Valóban Európa ideája jelenti a fejlődés ideáját? Továbbmenve, mint jelent „európainak” lenni Kelet-Európában? Miért uralkodik el a „visszatérés” érzése Kelet-Európában? Talán azért, mert így lehet elszakadni az orosz-szovjet térségtől, így lehet egy új értékrendet kialakítani? Oda kapcsolódni, ahol a demokrácia, a jog és a pluralista polgári társadalom működik? Oda, ahol a kereszténység és a szabad vallásy gyakorlás együtt él a világi jelleggel? Ahol a vállalatok önállóak és a technikai innováció szelleme él, és ahol a tőkefelhalmozás folyamata zajlik? Mindez része az „európai ideáknak”, amelyek évszázadokon át kölcsönösen termékenyítően hatottak egymásra sajátos térbeli hálózatokban, területi konstrukciókban. A blokkok elzárkózásának 40 éve folyamán a gyorsabban fejlődő blokk alkotott képet a másíkról. Innen származnak az európai magatartásról és jelentőségéről szóló félreértések, amelyek a gyanakvások megújuló forrásainak váltak az újrafelfedezések szimpátiá hullámlázaiban, és amelyek maguk is előmozdították a Kelet–Nyugat területi megosztottságát.

A félreértések

Félreértések elsősorban a kultúrával kapcsolatos vitákban születtek. Talán nem mondtuk és írtuk le elégszer, hogy Kelet-Európában a kultúra és a politika előnyt élvez a gazdasággal szemben, hogy Kelet-Európában a szellemiség revansot vesz a K-i és Ny-i materializmusban és a Ny-i fogyasztói társadalmon? Bizonyos, hogy a másképpen gondolkodók előkészítették a talajt a változás számára. Mindenütt azonnal felfogták a Moszkvából indított merész kezdeményezések lehetőségeit, amelyeket aztán nem egy reform (peresztrojka) számára hasznosítottak, hanem a „szakítást” alapozták meg.

Am a Szovjetunió nagyon legyengült gazdaságának összeomlása nélkül az 1989-es események nem következtek volna be, és a geopolitikai alapú Kelet-Európa még ma is állna. Ezért a történelmi elágazás sokkhatása alatt tett kijelentések a kultúrában, politikában és gazdaságban kialakult hierarchiáról nem csak vitathatóak, de bizonyos félreértésekre is okot adhatnak. Valószínű, hogy az ilyen állítás bizonyos egyensúlyt teremtene a két Európa között és Kelet-Európa nem térne vissza „üres kézzel”. Ugyanakkor ez azzal a kockázattal is járna, hogy Európa egyes részei elzárkóznának és belesüppednének eddigi szerepeikbe: a Nyugat a gazdasági motor szerepét, a Kelet pedig a konzervatív kulturális, vallási és identifikációs szerepet játszaná. De talán Közép-Kelet-Európa kulturális dimenziójának túlértékelése nem is új jelenség, ez jellemezte az európai határvidékeket és a kettős monarchia Európáját. Ez azoknak a területeknek a sajátja, amit MUSIE „Kakániának” nevezett. Akármilyen élettel teli, minőségi és intenzíven átélten ez a kulturális dimenzió, valójában nem fejlődik, nincs igazi vonzó hatása, mert ez nem más, mint a megakasztott társadalmi fejlődést kompenzáló folyamat. Kelet-Európa – humanista kultúrájában ugyan megerősödve – a 20. sz.-i tudományos, technikai és szervezeti vívmányok korszakának csak a határára juthat. Maga ellen fordulhat, tökéletlen, hiányos kultúrává válik, amely hátráltatja a jövőbe vezető elképzelés kialakítását.

A másik félreértés abból fakad, hogy Nyugat- és Kelet-Európa nem eléggé, vagy egyáltalán nem ismeri egymást. Kelet-Európa szeretne visszatérni a közösségi, gazdag és demokratikus Európába, miközben elemi ismeretei hiányoznak a nyugati társadalmak működéséről. Nyugaton pedig most fedezik fel, hogy Kelet-Európa nem egy homogén térség, hanem identitásukra érzékeny és nemzetiségi ellentétektől gyötört országok együttese. A két blokk országai ellentétes irányú utakat jártak be az elmúlt 40 év folyamán: Nyugaton az államok lépésről lépésre hozták létre a nemzetek fölötti közösséget, az „európai”, posztacionális nemzetet. A kelet-európai országokra viszont rákényszerítették az államok feletti rendet, ebben a helyzetben a határok közé zártan úgy lehetett ellenállni, hogy hangsúlyozták a nemzeti különbségeket és megteremtették a nemzeti identitás kultúráját.

Az 1989 történelmi fordulópontján megjelenő országok azonnal elkezdték keresni a kapcsolatokat. Csehszlovákia felújította megkülönböztetetten hagyományos kapcsolatait a germán térséggel. Magyarország némi hátrányba került a nyitás folyamatában, amit ugyan már az 1970-es évek óta építgetett, felhasználva Budapest „földrajzi centrális” helyzetének lehetőségeit, a Bécsből alig több mint 200 km távolságát (1. Bécs-Budapest Világkiállítás terve 1995-ben). De még Lengyelország is, amely a „Polonia”-nak (a kb. 10 millió főt számláló lengyel diaszpóra) és a katolikus egyháznak köszönhetően, igen nyitott volt a világra, elvesztette korábbi kivételes helyzetét, és újra az évszázadok óta kialakult pozícióját kezdi elfoglalni Kelet-Európában, Németország, Oroszország és Litvánia között. Jugoszlávia a szocialista országok között úttörő szerepet játszott el nem kötelezett státuszával és a szocialista modellben megpróbált kísérletével (önigazgatás), most a versenyből jóformán kiszorult a köztársasági és nemzetiségi közötti növekvő konfliktus bénító hatása miatt.

Ezt az újrarahelyezkedést sokkal inkább a konkurrálás, mint a szolidaritás jellemzi, amely önmagában is kifejezi a „kettő közötti” európai (Közép-Kelet-Európa) országokban felhasználható „ütőkártyák” bizonytalanságát. Kelet-Európában az előnyök tartós felhalmozódása mindig hiányzott, ami végül is e térség félperiférikus helyzetének kialakulásához vezetett.

A szavazó urnáknál – a két másik Európa visszatérése

A kelet-európai országok szabad és titkos parlamenti választásai a pártok és a több jelölt között: ez már az Európába való önálló visszatérést jelzi politikai téren. Az újra megélt szabadság hatalmas örömeiben azonnal megrendezett választásokból ugyan nem lehet előre megsejteni, hogy mi lesz a nagyon keserves gazdasági és fájdalmas társadalmi átalakulás egy-két éve után; de ezek a választások felfedik a kelet-európai társadalmak gondolkozásmódját, politikai kultúrájuk formáját és színvonalát. Ezek eredményéből három földrajzi következtetést lehet levonni.

A kommunista pártok felszámolását követő antikommunista mozgalom nem volt teljes: ide lehet sorolni Lengyelországot (ahol az 1989. júniusában megtartott választások még nem voltak egészen szabadok), valamint Romániát és Bulgáriát. Az első, szabadon választó országok esetében sem a kommunista párt, sem a baloldali szakszervezeti mozgalom történelmi tradíciója (Csehszlovákia), sem azok szilárd jelenléte (Magyarország), sem a reformer kommunista párt utolsó órában való felbukkanása (NDK) nem tudta feltartóztatni a rendszer bukását, és a demokratikus irányba mutató többpártrendszer létrejöttét. A további esetekben, az 1945-ben még kifejezetten agrárországokban, ahol nem volt sem munkás-, sem kommunista mozgalom (ez

különösen áll Romániára), a helyzet nem annyira egyértelmű: a bolgár szocialista párt és a román Nemzeti Megmentési Front, amelyek a korábbi kommunista pártok jónéhány tagját tömörítik magukban, bizonytalanná tették a választás kimenetelét.

A szovjet rendszerben tabunak számító nemzetiségi kérdés alapvető fontosságúvá és érzékeny ponttá válik, Romániában a magyar kisebbség, Bulgáriában a törökök, Csehszlovákiában a csehek és a szlovákok ellentéte, valamint a magyar kisebbség jelenléte miatt. A nemzetiségi kérdés azonban nem játszik „szűrő” szerepet a választásokban. Minden esetben a kisebbség pártja lesz a második párt a választási versenyben. A nemzeti tétnek más volt a súlya, mint az ökológiai tétnak, mégis az előző rendszerben egy zászló alatt gyülekeztek az e célokért harcolók, és céljaik a pártok programjaiban szerepeltek.

Végül, a részletesebb választási földrajz (megyei szinten) más térbeli struktúrákat fog felrajzolni. Határozott aszimmetria alakult ki a demokratikus változást választó nagyvárosi szavazók és a vidék tradicionális, konzervatív szavazói között.

A regionális társadalmi-politikai magatartásformák állandósága – igazodva a történelmi területek körvonalaihoz – sokkal kézenfekvőbb tény, mint a „történelmi pártok” újrakeletlése, vagyis a kollektív emlékezet éppenúgy áthatotta a helyeket, mint a társadalmi csoportokat. A korábbi történelmi felosztás nyomainak megjelenése általános, de egyszerűsített elterjedéssel is. Lengyelországban a részvételi arány a szavazásban a legmagasabb Galíciában és Gdansk É–D-i sávjában (egészen Alsó-Sziléziáig) volt. Ebben a két, alapvetően lengyel régióban, amelyek hol Poroszországhoz, hol a Habsburg Monarchiához tartoztak hosszú időn át, a választójoghoz kötött polgári öntudat és felelősségérzet sokkal erőteljesebb, mint az ország többi részén. Ez nem azonosítható a Szolidaritás egyértelmű támogatásával. Galícia és a nagyvárosi központok lakói a mozgalom hűséges választói.

Csehszlovákiában és Romániában a pártok a paraszti tradíciókra hivatkoztak. Sikertelenségük ellenére némi hittel rendelkeztek Csehországban és Erdélyben, éppen a leginkább elnyugatodott történelmi régiókban, amelyek jelenleg ugyan jobbra elvesztették mezőgazdasági jellegüket, de a háború előtt az itt élő parasztság élete és gondolkodása mára valamelyest modernizálódott.

A Baltikum–Fekete-tenger vonalig terjedő, bizonyos uniformizáltsággal megjelölt Kelet-Európából végül is talán nem a „kettő-közötti” (Közép-Kelet-Európa SZÚCS J. megfogalmazásában), a két európai struktúrába térünk vissza, Közép-Európába (Mitteleuropa) és a balkáni Európába, a 20. sz. végén? A választóvonal már kirajzolódik: felosztja Jugoszláviát Szlovéniára és Horvátországra, valamint a D-i köztársaságokra, majd határozottan ÉNy felé fordul, és egy gazdasági és kulturális térséget kerít be, amely Észak-Olaszországot, Ausztriát és Magyarországot (Alpok–Adria Közösség) fedi le. Leválasztja Romániát a kelet-európai bloktól és Délkelet-Európa felé csatolja.

Ez a felosztás lényegesen különbözik az 1960-as évekig ismertektől, és az európai kontinens egyik legrégebbi felosztását idézi fel, a két kereszténységet, Rómát és Bizáncét, azt a törést, amely a Kelet-Római Császárságban alakult ki a két frott nyelv, a görög és a latin elterjedésének megfelelően.

A geopolitikától a kultúrföldrajz felé

Egyáltalán nem meglepő, hogy a kiélezett válságban az olyan ősi struktúrák bukkannak fel újra, amelyeket eddig eltemettek az események, de az sem, hogy az elemzések felhasználják ezeket a régi struktúrákat új koncepciók megalkotásához a változásért vívott harcban.

De mit hordoznak ezek a felbukkanó elbeszélések? Nem teljesen zárható ki az a hipotézis, amely a két kereszténység vallási frontvonalán létrejövő határzónák fenntartását képezi el. Ez az oroszok számára a Balkánra való visszavonulás pozícióját jelenti, ahová számos kulturális, vallási és történelmi kapcsolat fűzi őket (a cárok szerepe a keresztények támogatásában a törökök ellen a 19. sz.-ban, és a Balkán nem elhanyagolható stratégiai helyeket jelent Európa épülő „közös házában” viszonyában a Duna torkolatával és a Dardanellákkal).

A Duna és a Rajna átlós folyami közlekedése fűzi a kontinenst a közel-keleti és a Ny-i kikötőkhöz. Lassú közlekedésű út, amelyet a vasfüggöny megbénított, mégis a két blokkot elválasztó periódusban jelentős figyelmet és beruházásokat élvezett a német felső- és a román, bolgár alsó szakaszán. Ez talán már a „blokk utáni” európai gazdasági térszerkezet megelődözése? A Boszporusz nem csak a Földközi-tengerre vezető stratégiai átjáró, hanem a muzulmán és a keresztény világ közötti fontos találkozási hely is. A bulgáriai török kisebbség egyik vezetőjét idézzük, aki szerint „a balkáni országok európai jövője Törökországon át vezet”.

A másik kritikus kérdés az, hogy ezek az országok hogyan képesek közeledni a nyugat-európai intézményi formákhoz, és ez miként jelenik meg a demokratikus gyakorlatukban. Ebben az éles versenyben – amelyben egyesek képesek megtalálni a demokratikus magatartást, másoknál viszont hiányzik a politikai kultúra és megmutatkoznak a neokommunista hajlamok – a Nyugaton bevált demokratikus vezetési gyakorlat alapján választódnak szét a képviselők és a sikertelen jelöltek. Ez a küzdelem, amelyet a médiák felerősítenek, mindennit feléleszt a felsőbbrendűségi-kisebbségi magatartásokat, az idegengyűlölő féltelmeket és az agresszivitást. Annak elismerése, hogy a kommunizmusnak van nyugati és keleti értelmezése, lehetővé teszi, hogy jobban körülhatároljuk a neokommunizmusok látszólagos különlegességét, amely a manipulatív logika szűk értelmezéséből származik. Varsóban, Prágában vagy Budapesten a fogalom a dialektikus materializmus-

sal, tudományos és ateista gondolkodásmóddal társult. Az alkalmazott elméletnek megvan az a sajátossága, hogy másokra lehet cserélni, ha nem mutatkozik elég hatékonyan. A fogalomnak ebben az értelmezésében meg lehet találni a nyugati gondolkodás más struktúráit, különösképpen, ami a szabad akaratra és a szabad vállalkozás mintájára vonatkozik. Bukarestben és Szófiában elutasították ezt az értelmezést. Visszadobták kommunizmusukat, mert ez nem volt más, mint a kollektívizáció erőszaka, rendőri betolakodás, általános ínség, de a holisztikus gondolkodásmódot a társadalomról és hatalmi hierarchiájáról még nehezebb volt magyarázgatni, mivel sem a történelmi, sem a korábbi kulturális tapasztalatok nem hagytak nyomokat ezen a vonalon.

Paradoxonnak tetszik, hogy a neokommunizmust ott tartják fenn, ahol a legrövidebb múltra tekint vissza a proletár tapasztalat. A más rendszerhez való alkalmazkodás nem más, mint a legmélyebb szociokulturális struktúrákkal való titkos kapcsolat, az alkalmazkodás fenntartása ott, ahol a kommunizmus a legkevésbé forradalmi. Az ortodox keresztény világban a politikai és vallási hatalom alakítja ki a társadalom és vezetője közötti kapcsolat lényegét, amely felkarolja a társadalmi élet egészét, és elejti az egyént.

A belső tartalom erősebb a külsőnél, ez aligha segíti a nyitást, megújulást, inkább a bezártság kemény formái fennmaradásának kedvez. A civil társadalom autonóm strukturáltságának hiánya (amely elfogulatlan az egyén minőségével szemben) a leninista és sztálinista szocialista modell alapvető formáihoz szolgált mintául, amely szemben áll a jelenleg inkább megérett, mint körvonalazódott liberális demokrácia modelljével („a demokratizálódás megfordíthatatlan!” – jelentette ki Ramiz Alia, Albánia miniszterelnöke 1990. május 15-én).

Az archaikus és ortodox társadalom elszenvedte a totalitárius társadalommá való átalakulást, anélkül, hogy a formálhatóság határait átlépte volna. De a modern társadalom nem tűrte el az erőszakot, amely végül is az alapvető különbség felfedezését segítette.

Ebből a tapasztalatból született tehát a „belépni Európába” erős elhatározása. Elemzésünknek tanúsítania kell az integráció civilizációs kihívását és ennek komplexitását, azért, hogy ne teremtsük meg „a visszautasított Délkelet-Európát”, miután sorsára hagytuk a „kirabolt Nyugatot”. De az Európába való belépés nem azonosítható a közös piaci országokhoz való kapcsolódással. Az integráció rovására létrehozott kibővülés képmutató megoldás lenne, amely a fejlett Nyugat erejének és működőképességének megfosztásához vezetne.

Fordította: BARTA GYÖRGYI

IRODALOM

- Atlas der Donauländer (1970–1989). – BREU, J. (dir.), Vienne Institut autrichien pour les études de l'Europe de l'Est et du Sud-Est.
- ANDREFF, V. (dir.) 1990. Réformes et échanges extérieurs dans les pays de l'Est. – L'Harmattan, Paris, 246 p.
- BARTOSEK, K. (dir.) 1987. La renaissance de l'Europe centrale. – La ouvelle Alternative, no 8, 50 p.
- BLANC, A. 1974. L'Europe socialiste. – PUF, Paris, 250 p.
- BLANC, A.–GEORGE, P. 1967. Les républiques socialistes d'Europe centrale. – PUF, coll. Magellan, Paris, 300 p.
- BEREND, T.I.–RÁNKI, GY. 1974. Economic development in East-Central-Europe in the 19 & 20th centuries. – Columbia University Press, New York, 402 p.
- BIBÓ I. 1986. Misère des petits États d'Europe de l'Est (écrits de 1942 à 1948). – L'Harmattan, Paris, 462 p.
- ”Europa médiane?” 1988. – Hérodote, 48.
- GEORGE, P.–TRICART, J. 1954. L'Europe centrale. – PUF, Paris, vol. 2.
- GRASLAND, C. 1991. Espaces politiques et dynamiques démographiques en Europe de 1950 à 1990. – Université de Paris, 440 p.
- HOFFMAN, G. 1971. Geographical Essays on Eastern Europe. – Methuen, Londres, 248 p.
- ”Intégration territoriale en Europe de l'Est et en URSS” 1987. – Bulletin de la Société languedocienne de géographie, no 1–2, 178 p.
- KUNDERA, M. 1983. ”Un Occident kidnappé”. – Le Débat, 27, pp. 3–22.
- MAUREL, M.–C.–REY, V. 1990. ”Le retour des partis paysans en Europe de l'Est?” – Le Journal des Élections, 15 novembre.

- MILOSZ, C. 1980. Une autre Europe. – Gallimard, Paris
- PÉCHOUX, P.-Y.–SIVIGNON, M. 1971. Les Balkans. – PUF, Paris, coll. Magellan, 284 p.
- POUNDS, N.J. 1961. Geographical Essays on Eastern Europe. – Indiana University Press, vol. 24.
- POUNDS, N.J. 1969. Eastern Europe. – Longman, Londres
- RADVÁNYI, J.–REY, V. (dir.) 1989. Régions et pouvoirs régionaux en Europe de l'Est et en URSS. – Masson, Paris, 190 p.
- REY, V. 1985a. L'Europe de l'Est. – La Documentation française, Paris, 80 p.
- REY, V. 1985b. "Sur la pertinence géographique du système national". – Géopoint 84. pp. 91–98.
- REY, V. 1986. "La frontière matérialisée de système socialiste soviétique". – Photo-interprétation, 6, fasc 4.
- REY, V. 1990a. "Des villes qui ébranlent l'Europe de l'Est. – Murs Murs, 16.
- REY, V. 1990b. "Feu l'Europe de l'Est?. – Annales de Géographie, 555. pp. 564–578.
- RUGG, D.S. 1985. Eastern Europe. – Londres, Longman, 402 p.
- RUPNICK, J. 1990. L'autre Europe, crise et fin du communisme. – Odile Jacob, Paris, 384 p.
- SZÚCS, J. 1985. Les trois Europes. – Paris, L'Harmattan, 128 p.
- TURNOCK, D. 1988. Studies in Industrial Geography: Eastern Europe. – Dawson, New York, 320 p.
- TURNOCK, D. 1989. The Human Geography of Eastern Europe. – Routledge, Londres, 346 p.

„Geotechnika” kiállítás Kölnben

1991 szeptember 18–21. között rangos helyszínen, a kölni vásárvárosban megrendezték a legszélesebb értelemben vett geotudományok első nemzetközi kiállítását és szakvásárát. A helyszín és az időpont is – szeptember a legkelendőbb időszak – a geotudományok növekvő jelentőségének elismerését jelzik.

A hagyományok nélküli esemény megszervezését a német Alfred Wegener Alapítvány vállalta magára, ami a geotudományok szerteágazó szakterületeit ismerve nem volt könnyű feladat. A bemutató öt kiemelt szakterületre összpontosított: az ún. „szilárd földfelszínnel” foglalkozó földtudományokra, a geodéziára, a hidrológiára, a meteorológiára és az oceanográfiára.

A kiállítás megrendezéséve a Wegener Alapítvány a névadó Alfred Wegener utolsó, 1930/31-es tragikusan végződött grönlandi expedíciójának 60. évfordulójára emlékezve egy kicsit önmagát is előtérbe állította. Az Alapítványt 1980-ban 12 német geotudományi társaság hozta létre (geológiai, talajtani, kartográfiai, meteorológiai, negyedkorkutató stb. társaságok). Az Alapítvány általában minden földtudományi kutatást támogat, kiemelten kezelt programjai azonban többnyire a geológiához és a meteorológiához kapcsolódnak. Jelenleg pl. hangsúlyozottan támogatják a kontinentális mélyfúrásokat, a szeizmológiai projekteket és a biogeoszféra planetáris változásaival kapcsolatos témákat (Global Change). Az Alapítvány néhány éve díjat adományoz a legkiemelkedőbbnek ítélt sarkvidéki–meteorológiai kutatásoknak is.

A mintegy 8000 m²-es, hatalmas kiállítási terület egyik központi helyén Alfred Wegener és kortársainak tevékenységét mutatták be. Láthatunk néhány, a sarkvidékkutatás hőskorából származó relikviát (pl. a Nansen expedíció során használt kutyaszánok egyikét is).

A hangsúly azonban természetesen nem ezeken a tudománytörténeti érdekességeken volt. A rendezvény elsősorban „profitorientált szakvásár” volt, azaz a 350 kiállító munkaterületének bemutatásával egyúttal ajánlotta is az általa kidolgozott szolgáltatást. Nyilvánvalóvá lett, hogy ma már az alkalmazott geotudományokban is óriási üzleti lehetőségek vannak.

Már a „tiszta tudományokhoz” közelebb álló alaputatási, feltáró tevékenység: ásványkutatás, térképezés, adatfeldolgozás is felvonultatta a szakterület nagy vállalkozóit (Geocart Ingenieurgesellschaft, IBM, Siemens-Nixdorf, Jenoptik Zeiss, Dynamic Graphics, Hewlett-Packard, Messerschmitt-Bölkow-Blohm stb.). A vásárterület melletti szabadterei bemutatón kiállították a legmodernebb olaj- és ásványfúró berendezéseket, légáramlásvizsgáló szondákat, geodéziai műszereket, geotermikus energiafelhasználó berendezéseket. Érdekes volt látni a több ezer m-es mélységből felhozott mélytengeri ásványokat, a nevezetes ÉK–csendes-óceáni mangángumókat, kobaltban gazdag kőzeteket.

(A cikk folytatása a 281. oldalon.)